

**JAARBOEK
VAN HET
 EUROPEES
GENOOTSCHAP
VOOR
MUNT- EN
PENNINGKUNDE**

20
15

INHOUDSTAFEL

Verantwoordelijken van het EGMP	I
Afdelingen van het EGMP	II
Verslag van de AV van het EGMP FV (30/V/2015)	VI

Luk BEECKMANS, Jean-Pierre PARENT & Nico DE BROUWER

Kleine denieren op de Kapellekouter in Kruishoutem	1
--	---

Linda EVERAERT

Een medaille van de Jacobietenbeweging nader bekeken: het Atterbury-complot en de <i>Unica Salus</i>	9
---	---

Raf VAN LAERE

Het muntschattencomplex van Nieuwerkerken uit het begin van de 19 ^{de} eeuw	21
---	----

Pierre DEGEL

De Tiense vrijwilligers van 1830 in de geschiedenis en de numismatiek	81
--	----

Jan MOENS

De Latijnse Muntunie – analyse van de oprichtingsakte <i>dd</i> ^o 23/XII/1865	103
---	-----

Huguette TAYMANS

Een gouden medaille op het driejaarlijks salon te Gent in 1880	127
--	-----

Huguette TAYMANS

Het hergebruik van Gentse noodmunten	133
--------------------------------------	-----

Yvo DE CRAEMERE

Een plakiet met een Sino-Belgische geschiedenis	151
---	-----

Joris FREDERICKX

Maak je eigen muntstempel! – Kies je eigen muntontwerp!	163
---	-----

Laurens AERNOUT

Het muntteken op de 1 frank-stukken van Albert II 197

Jan MOENS

De numismatische geschiedenis tot 1900 van platina
en aanverwante metalen – Tweede aanvulling 201

RECENSIES

J.-Cl. MARTINY, *Het munthuis in Gent 768-1584* (Aimé HAECK) –
H. VANHOUDT, *De munten van de Bourgondische, Spaanse en
Oostenrijkse Nederlanden 1434-1830* (René WAERZEGGERS) –
W. GEETS, *Rekenmunt en klinkende munt in de Zuidelijke
Nederlanden 13de tot 18de eeuw* (Bert VAN BEEK) 205

KLEINE DENIEREN OP DE KAPELLEKOUTER IN KRUISSHOUTEM

Luk BEECKMANS, Jean-Pierre PARENT & Nico DE BROUWER*

SINDS DE ONTDEKKING VAN DE SITE OP DE KAPELLEKOUTER IN KRUISSHOUTEM kwamen 21 kleine denieren (denarii) aan het licht. Ze werden verzameld tijdens de opgravingen van 1989 tot 1992 of bij later metaaldetectoronderzoek. De recente vondst van een gedeeltelijk gesmolten ensemble van denieren nodigde uit om alle denieren, gevonden op de Kapellekouter, even onder de loupe te nemen.

De site van de Kapellekouter

Opgravingen door het Archeologisch Museum van Zuid-Oost-Vlaanderen (het huidige PAM) en de Rijksuniversiteit Gent (het huidige UGent) tonen aan dat de Kapellekouter in Kruishoutem sedert de vroeg-Romeinse tijd was bewoond, zoals blijkt uit de grote hoeveelheden Romeinse munten die werden ontdekt bij de opgravingen en door aanvullend metaaldetectoronderzoek. Uit de vroege middeleeuwen dateren een Merovingisch grafveld en een latere christelijke kerk met begraafplaats. In dit tijds kader vermelden we een zeldzame Merovingische *triens* (Rouffiac, 7de eeuw) en een *sceat* (Friesland, 710-750). De site werd echter grotendeels verlaten tijdens de 14de-15de eeuw^[1].

Ontstaan van de kleine denieren

Op het einde van de 12de eeuw werd de muntslag in de Nederlanden erg opgedreven. De *denarius* of *denier* en de eerder zeldzame halve denarius of *obool* waren de enige types munten die werden geslagen. Hun massa was sinds de invoering ervan eind de 8ste eeuw sterk gedaald, omdat de behoefte aan gemunt geld sterker toenam dan de beschikbare hoeveelheid zilver. In Vlaanderen was het standaardgewicht van de *denier* overigens aanzienlijk meer afgenomen dan in Luik en Brabant.

De steden in Vlaanderen – maar ook in Brabant, Loon en Henegouwen – verwierven tijdens de 13de eeuw waarschijnlijk één of andere vorm van inspraak in de muntslag, maar wat die juist inhield is nog steeds onderwerp van onderzoek en discussie. Feit is dat het embleem van de steden gaandeweg dat van de vorst verving, en dat de munt tijdens deze periode een grote stabiliteit vertoonde.

Ca. 1270 introduceerde Maria van Constantinopel (1244-1280) een *dubbele sterling* of $\frac{2}{3}$ Franse groot. Gwijde van Dampierre (ca. 1226-1305) liet bovendien grote hoeveelheden *sterlingen* slaan, een eigen versie van de Engelse *penny*'s. Deze zwaardere zilvermunten betekenden het einde van de kleine denieren^[2].

* Deze auteurs vormen samen de Werkgroep Archeologie *Quadrige*.

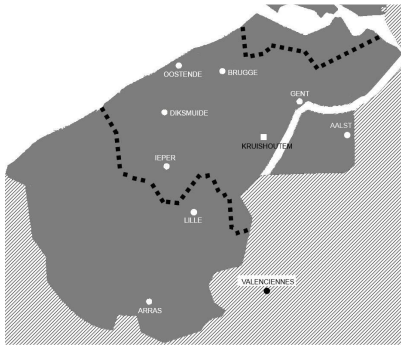
[1] S. VAN DEN BERGHE, De munten, in F. VERMEULEN, M. ROGGE & L. VAN DURME, *Terug naar de bron, Kruishoutem archeologisch doorgelicht*, Gent, 1993, p. 198-203.

[2] E. SCHUTYSER, *De muntomloop in Vlaanderen*, Numismatica Brugge & Het Vrije, Oostkamp, 2002, p. 111.

Kleine denieren op de Kapellekouter

Gevonden munten

Dankzij de vondsten op de Kapellekouter in Kruishoutem krijgen we in Zuid-Oost-Vlaanderen voor het eerst een bredere kijk op de omloop en de geografische verspreiding van de *kleine denieren*. In Kruishoutem circuleerden uiteraard vooral Vlaamse *denieren*. De teruggevonden exemplaren zijn afkomstig uit de muntateliers van Aalst (1), Arras (1), Brugge (2), Gent (5), Ieper (3), Diksmuide of Oostende (1) en Rijsel (7). Er werd slechts één *denier* aangetroffen uit het naburige Henegouwen, meer bepaald geslagen in Valenciennes (1). Deze *denieren* overspannen samen de periode 1155-1300.

Afbeelding 1 – Kaart met aanduiding van de muntateliers

Afbeelding 2 – Kaart van de site Kapellekouter, met aanduiding van de vindplaatsen van de kleine denieren

Mogelijke oorzaken van de muntconcentratie

In samenwerking met het Provinciaal Archeologisch Museum, site Velzeke, en de betrokken metaaldetectoristen hebben we de precieze vindplaatsen van de meeste munten in kaart kunnen brengen. Hierbij komen we tot een verrassend resultaat. Een belangrijk deel van de *denieren* is geconcentreerd gevonden in de omgeving van de middeleeuwse houten kerk en het bijhorend kerkhof. In een bredere radius zijn *denieren* aangetroffen langsheen het middeleeuwse stratenet. Wat ligt aan de basis van deze muntconcentratie? Verscheidene opties of combinaties zijn mogelijk:

- *Offergeld*: Het betreft munten die door de kerkgangers werden verloren of die bij het ledigen van de offerblokken zijn zoek geraakt. Verscheidene opgravingen in West-Europa bevestigen dit fenomeen.
- *Dodenmunten*: In de Klassieke Oudheid werd een munt meegegeven aan de doden om de overtocht over de Styx te kunnen betalen. Blijkbaar slaagde de Kerk er niet in deze oude traditie volledig uit te roeien, want nog tijdens de Middeleeuwen en ook daarna werd er bijwijlen een symbolische penning meegegeven in het graf om de gunst van Sint-Pieter af te kopen, en zo de hemelpoort voor de overledene te openen.

Bij de opgraving van het Kluizenhof te Sint-Gillis-Waas (1990) werden 248 munten teruggevonden, waarvan zeker 18 *kleine denieren* in grafcontexten. Bij opgravingen in de Antwerpse kathedraal (1987-1989) werden 101 munten teruggevonden; ze dateren uit de periode *ca.* 1300 tot 1784, en het overgrote deel ervan is middeleeuws^[3].

- *Oude marktplaats:* Misschien verraadt de muntconcentratie van de Kapellekouter de ligging van de oude marktplaats van Houtem, waar een regelmatige toestroom van handelaars en kopers de geldcirculatie in de hand werkte. Een toevallig verlies van munten is hieraan uiteraard inherent.
- *Oorspronkelijke muntschat:* We mogen echter ook niet uitsluiten dat verscheidene munten oorspronkelijk deel uitmaakten van een gesloten depot (muntschat), dat door latere landbouwactiviteiten is verspreid geraakt.
- *Drukke begankenis en bewoningsconcentratie:* Andere *denieren* zijn aangetroffen in de onmiddellijke omgeving van het middeleeuwse stratennet dat aansluiting gaf op de kern van het middeleeuwse Kruishoutem (Hulthem). Dit wijst op een drukke begankenis en/of op een logische bewoningsconcentratie.

Een 'gesmolten ensemble'

Boeiend is de vondst van een gesmolten ensemble, bestaande uit een paar tientallen *denieren*. De toestand van de munten laat geen verdere identificatie toe. Naar de oorzaak van deze versmelting kunnen we alleen maar raden. Misschien werden deze munten opgepot onder een haard, zoals wel eens meer gebeurde, en raakten ze door de hitte van het vuur aan elkaar gesmolten. Deze kleine muntschat, buiten de concentratie gevonden, heeft een totale massa van 11,10 g. Op basis daarvan vermoeden we dat het depot 20 à 30 *denieren* bevatte.

Een onbekend subtype

Een voorsnog onbekende *denier* (nr. 14) is qua stijl nauw verwant met de *denieren* uit Lille (Rijsel). Op de voorzijde staat een driehoek, met langs de zijden twee (of drie?) achtpuntige sterren. De keerzijde draagt een gevoet kruis, met in elk kwartier afwisselend een ringetje en een bolletje. Het is jammer genoeg de minst goed bewaarde denier uit het ensemble, en bovendien is het stuk slechts gefragmenteerd tot ons gekomen. Bepaalde iconografische details, zoals de afbeelding op de punten van de driehoek, zijn onvoldoende scherp en laten geen verdere beschrijving toe^[4].

[3] A. HAECK, R. VAN HOVE & R. VAN LAERE, De site Kluizenhof te Sint-Gillis-Waas (O.-VI.). Studie van een uitzonderlijke muntvondst (vnl. 1140-1290/95) op de middeleeuwse begraafplaats van Kluize (Clusa), *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, (Berichten van de Archeologische Dienst Waasland, 4)*, 102 (1999), p. 445-540.

[4] Met dank aan A. Haeck voor de identificatie.

Een knop

Een *kleine denier* uit Gent (nr. 10) werd omgevormd tot een knop. Hiertoe werd de munt voorzien van een zilveren oogje. Het gebeurde regelmatig dat munten werden verwerkt tot knopen of tot sierelementen; denken we bijvoorbeeld aan muntinsignes.

Besluit

De site van de Kapellekouter in Kruishoutem, bewoond vanaf de vroeg-Romeinse tijd, leverde een belangrijke hoeveelheid Romeinse en vroeg-middeleeuwse munten op. De aanwezigheid van *kleine denieren* onderstreept het doorlopend belang van de site tijdens de 12de en 13de eeuw. Het grote aantal zilveren *denieren* kan worden verklaard als het resultaat van offergeld, dodenmunten, verloren geld of een verspreid geraakte muntschat.

Naast deze *kleine denieren* vermelden we eveneens een Franse *denier* van Lodewijk VI (1108-1137), geslagen in Orléans, een gelijknamige munt van Lodewijk I van Savoie (1383-1402), en een Engelse *penny* van Edward I, II of III (1272-1377). Hierbij komen nog een paar tientallen munten uit de late middeleeuwen en post middeleeuwen, die verspreid over de site zijn aangetroffen (zie S. VAN DEN BERGHE, *op. cit.* [n. 1], p. 198-203).

INVENTARIS (alle munten zijn afgebeeld op schaal 200%)

Gebruikte referenties

- R. CHALON, *Recherches sur les monnaies des comtes de Hainaut*, Bruxelles, 1848.
A. HAECK, *De munten van de graven van Vlaanderen*, 1, Numismatic pocket 16, Brussel, 1973.

VLAANDEREN

Muntplaats Aalst Tussen 1220 en 1253

1. **Denier** – zilver – 0,42 g – ↑↑ – 10,40 mm
– zeer goed bewaard
Vz. Halve krijger naar links met banner in de linkerhand en de rechterhand steunend op de heup. Boven de schouder een gepunte ring (⊙).
Kz. Eenvoudig kruis met in elk kwartier een punt in een parelcirkel. Erbuiten

afwisselend een gepunte ring en een ster (✱) tussen twee punten.

Ref.: HAECK 120

Col.: De Cuyper, Machelen (Zulte)

Muntplaats Arras (Atrecht) (?) Filips van de Elzas (1155-1186) – muntmeester Simon

2. **Denier** – zilver – 0,42 g – ↑↑ – 10,11 mm
– goed bewaard
Vz. In een parelcirkel twee tegenoverstaande lelies (♣); ernaast een sikkel (☾) en

een ster. Buiten de cirkel vier ringetjes (●) in kruisvorm.

Kz. Gevoet kruis met afwisselend een sikkel en een bolletje; rondom: **SIMO**[

Ref.: HAECK 133

Col.: Leutenez (Kruishoutem)

Muntplaats Brugge

Tussen 1180 en 1220

3. Denier – zilver – 0,42 g – ? – 11,13 mm – goed bewaard (dubbelslag)

Vz. Krijger naar rechts met in de rechterhand een geheven zwaard en in de linkerhand een schild.

Kz. Een lang eenvoudig kruis met in elk kwartier een bolletje (●) en in de rand twee gepunte ringetjes.

Ref.: HAECK 147

Col.: Leutenez (Kruishoutem)

4. Denier – zilver – 0,36 g – ? – 11,50 mm – zeer goed bewaard – uitgebroken

Vz. Krijger naar rechts met in de rechterhand een geheven zwaard en in de linkerhand een schild.

Kz. Eenvoudig kruis met in elk kwartier een bolletje en in de rand twee gepunte ringetjes.

Ref.: HAECK 147

Col.: De Cuyper (Machelen, Zulte)

Muntplaats Diksmuide of Oostende (?)

Tussen 1259 en 1300

5. Denier – zilver – 0,19 g – ↑↓ – 10,83 mm – zeer goed bewaard – gehalveerd

Vz. Bisschop [met staf in de rechterhand en] met een boek in de linkerhand.

Kz. Dubbel ankerkruis met in de kwartieren **O**|**S**[]; twee punten onder elke letter.

Ref.: HAECK 173

Col.: PAM (Velzeke, Zottegem)

Inv.: Ex coll. J. Van Wambeke (?), nr. 24

Bib.: Van Den Berghe, p. 199

Muntplaats Gent

Tussen 1220 en 1250

6. Denier – zilver – 0,35 g – ↑↑ – 10,08 mm – zeer goed bewaard

Vz. Gehelmd hoofd naar links, met in de helm een liele. Achter het hoofd een ringetje.

Kz. Gevoet kruis met legende **G|Π|N|T**. Onder de letters **Π** en **T** een punt. Legende afgescheiden van het middenveld door een parelcirkel.

Ref.: HAECK 188

Col.: Deprez (Harelbeke)

Tussen 1259 en 1300

7. Denier – zilver – 0,40 g – ? – 10,50 mm – zeer goed bewaard

Vz. Gehelmd hoofd naar links, met in de helm drie ringetjes; boven de helm een kuif. Achter het hoofd vier punten.

Kz. Dubbel ankerkruis, met centraal een punt; acentrische muntstempel.

Ref.: HAECK 202

Col.: Van Assche (Welden, Oudenaarde)

8. Denier – zilver – 0,39 g – ? – 10,47 mm
– zeer goed bewaard

Vz. Gehelmd hoofd naar links, met in de helm drie ringetjes; boven de helm een kuif. Achter het hoofd vier punten.

Kz. Dubbel ankerkruis, niet gepunt; acen-trische muntstempel.

Ref.: HAECK 202, var. (geen punt in het kruis)

Col.: Parent (Mater, Oudenaarde)

9. Denier – zilver – 0,41 g – ? – 10,20 mm
– zeer goed bewaard

Vz. Gehelmd hoofd naar links, met in de helm drie ringetjes en boven de helm drie bolletjes. Achter het hoofd drie bolletjes.

Kz. Dubbel ankerkruis met in het mid-den een punt.

Ref.: HAECK 205, var. (drie bolletje i.p.v. twee; achter de helm drie bolletjes i.p.v. vier)

Col.: Parent (Mater, Oudenaarde)

10. Denier – zilver – 0,54 g – ? – 11,07 mm
– zeer goed bewaard – omgevormd tot een knop (met zilveren oogje)

Vz. Gehelmd hoofd naar links, met in de helm drie ringetjes en boven de helm een lelie. Achter het hoofd vier punten in kruis; aangehecht knoopogje.

Kz. Dubbel ankerkruis.

Ref.: HAECK 205

Col.: PAM (Velzeke, Zottegem)

Inv.: Kruishoutem, KK 89/2, nr. 21

Bib.: Van Den Berghe, p. 199

Muntplaats Ieper

Tussen 1180 en 1220

11. Denier – zilver – 0,49 g – ? – 11,50 mm
– goed bewaard

Vz. Twee driehoeken, de ene met gepunte ringen, de andere met lelies op de uiteinden. Tussen de hoeken een ring. Middenin een bolletje.

Kz. Gevoet kruis met in de kwartieren telkens een ringetje en I|P|R|T.

Ref.: HAECK 231

Col.: Van Assche (Welden, Oudenaarde)

12. Denier – zilver – 0,32 g – ↗ – 10,16 mm
– zeer goed bewaard

Vz. Twee driehoeken, de ene met gepunte ringen, de andere met lelies op de uiteinden. Tussen de hoeken een ring. Middenin een bolletje.

Kz. Gevoet kruis met in de kwartieren telkens een ringetje (tweede kwartier is leeg) en I|P|R|T.

Ref.: HAECK 231, var. (hier: tweede kwartier is leeg)

Col.: Leutenez (Kruishoutem)

Tussen 1220 en 1259

13. Denier – zilver – 0,40 g – \uparrow^{\wedge} – 10,95 mm – zeer goed bewaard

Vz. Wapenschild met leeuw; langs beide zijden en bovenaan een sikkkel.

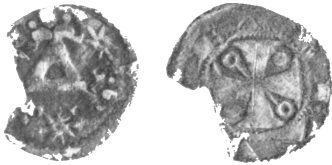
Kz. Kort gevoet kruis met in elk kwartier een punt en $\Pi|P|R|\Pi$.

Ref.: HAECK 254

Col.: Parent (Mater, Oudenaarde)

Muntplaats Lille (Rijsel)

Tussen 1180 en 1220

14. Denier – zilver – 0,28 g – ? – 10,83 mm – goed bewaard – uitgebroken

Vz. Driehoek, met boven elke hoek [], langs twee (of drie) zijden een achtpuntige ster (*).

Kz. Centraal een gevoet kruis met in elk kwartier afwisselend een ringetje en een bolletje.

Ref.: HAECK 283, onbekende variante?

Col.: Deprez (Harelbeke)

15. Denier – zilver – 0,30 g – $\uparrow\downarrow$ – 10,62 mm – zeer goed bewaard

Vz. In een dubbele parelcirkel een driehoek met op elke hoek een ring; langs twee zijden een lelie, langs de derde zijde een ring.

Kz. Gevoet kruis met in elk kwartier een bolletje en een ring; rondom $L|I|L|\Pi$

Ref.: HAECK 270

Col.: PAM (Velzeke, Zottegem)

Inv.: Munten, Kruishoutem, nr. 27a

Bib.: Van Den Berghe, p. 199

16. Denier – zilver – 0,20 g – $\uparrow\downarrow$ – 10,61 mm – zeer goed bewaard – gehalveerd

Vz. In een dubbele parelcirkel een driehoek met op elke hoek een ring; langs twee zijden een lelie, langs de derde zijde een ring.

Kz. Gevoet kruis met in elk kwartier een bolletje en een ring. Rondom: $]|L|$

Ref.: HAECK 270

Col.: PAM (Velzeke, Zottegem)

Inv.: Munten, Kruishoutem, nr. 27b

Bib.: Van Den Berghe, p. 199

Tussen 1220 en 1259

17. Denier – zilver – 0,35 g – $\uparrow\downarrow$ – 10,54 mm – zeer goed bewaard

Vz. Lelie met rondom ringetjes met sikkels en sterren.

Kz. Gevoet kruis met in de kwartieren $L|$ sikkkel $]|$ sikkkel.

Ref.: HAECK 287

Col.: Deprez (Harelbeke)

18. Denier – zilver – 0,38 g – $\uparrow\uparrow$ – 11,10 mm – zeer goed bewaard

Vz. Lelie in een parelkrans, rondom: boven- en onderaan een sterretje, links en rechts een sikkkel en tussendoor telkens een ringetje.

Kz. Gevoet kruis met in de kwartieren L|
sikkel met bolletje ☺|I|sikkel met
bolletje.

Ref.: HAECK 287, var. (hier: ☺)

Col.: Parent (Mater, Oudenaarde)

19. Denier – zilver – 0,35 g – ↑↑ – 10,58
mm – zeer goed bewaard – rand uit-
gebroken

Vz. Lelie met rondom sterretjes en ringe-
tjes.

Kz. Gevoet kruis met in elk kwartier een
punt en L|O|I|O.

Ref.: HAECK 288

Col.: De Cuyper (Machelen)

Tussen 1253 en 1300

20. Denier – zilver – 0,33 g – ↑← – 11,28
mm – zeer goed bewaard – uitgebro-
ken randje

Vz. Wapenschild met lelie. Langs elke zij-
de en bovenaan een ringetje.

Kz. Gevoet kruis, met in elk kwartier een
punt en L|I|L|Π.

Ref.: HAECK 291

Col.: Parent (Mater, Oudenaarde)

HENEGOUWEN

Muntplaats Valenciennes

Jeanne van Constantinopel (1206-1244)

21. Denier – zilver – 0,40 g – ? – 13,62 mm
– goed bewaard

Vz. Monogram van Henegouwen, boven-
en onderaan telkens eindigend in een
sikkel.

Kz. Gevoet kruis met in elk kwartier af-
wisselend een bolletje en een sikkel.

Ref.: CHALON 4

Col.: Parent (Mater, Oudenaarde)

Klompje aan elkaar gesmolten munten
(op ware grootte)

22. Denieren – zilver – 11,10 g – uiterste
lengte 30 mm – uiterste breedte 16 mm
– aan elkaar gesmolten – niet te identi-
ficieren

Col.: Parent (Mater, Oudenaarde)

Met dank aan

K. BRAECKMAN, Provinciaal Archeologisch Museum Oost-Vlaanderen (Velzeke, Zottegem), M. DE CUYPER (Machelen, Zulte), T. DEPRez (Harelbeke), M. LEUTENEZ (Kruishoutem), J.-P. PARENT (Mater, Oudenaarde) en L. VAN ASSCHE (Welden, Oudenaarde) voor het ter beschikking stellen van de munten.